

18. ASIR İSTANBUL ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE, MİRAS VE SATIŞ
HÜCCETLERİNDEKİ SOSYAL NİTELİKLİ VERİLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

*Nejdet ERTUĞ**

ÖZET

Şer'iyye sicilleri Osmanlı sosyal ve kültürel tarihinin birinci el kaynaklarının en önemlilerinden biri olup sosyal tarihçi, sanat tarihçisi, antropologlar, bölge tarihçileri gibi farklı disiplinlerden pek çok bilim adamının ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar geniş bir veri tabanına sahiptir.

Sosyal tarih yazımının inşası istatistikleri gerekli kular. Başka türlü sosyal tarih yazımının genel sonuçlara ulaşması güçtür. Bundan dolayı bu makalede şu sorulara cevap bulmaya çalışılmıştır: Sicillerden ne çeşit bilgiler elde edilebilir, farklı olayların/davaların farklı tanımlamalarından herbiri diğerine nasıl bağlanabilir.

Böyle bir çalışma için zaman ve alan sınırlaması kaçınılmazdır. Bu yüzden İstanbul Suriçi bölgesinde yer alan Ahi Çelebi ve Bab Mahkemelelerinden 1724-25 tarihli üç adet sicil seçilmiştir. Bu defterlerde yer alan bütün satış ve miras davaları değerlendirilerek tablolar hazırlanmış ve genel sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Şer'iyye Sicilleri, tarih yazımı, Osmanlı evi, dava, miras, satış, Osmanlı sosyal yapısı

Tarihî gerçeğin tespitinde, şer'iyye sicilleri ayrı bir öneme sahip olarak, sosyal bilimcinin tezgâhında işlenmeye en müsait malzemedir. Toplumsal hayatın neredeyse bütün renklerini veren bu kayıtlar içindeki bilgi zenginliği ve çeşitliliği Osmanlı döneminin pek çok alanının yeniden yazılması zorunluluğunu ortaya çıkaracak kadar fazla malzemeye sahiptir.

Şer'iyye sicillerinin tarih araştırmalarındaki önemi üzerine yazılıp söylenmiş pek çok şey bulunmaktadır.¹ Dolayısıyla çalışmada şer'iyye sicil-

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi/nejdetertug@yahoo.com.

¹ Bu hususta Şer'iyye sicilleri üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bir bibliyografya hazırlamaktayım. Dolayısıyla burada sadece bir kaç çalışmayı örnek vermek yeterli olacaktır: M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Tür-*

lerinin birinci elden kaynak oluşunun öneminin vurgulanmasından ziyade, tarihî zamanların fertlerinin nitelikleri ve çevresel faktörlerin tespiti için belgelere değişik açılardan bakma; başka bir ifadeyle hukukî metinlerden yola çıkarak sosyal nitelikli veri elde etme çabasının küçük ölçekli bir denemesidir. Burada hedeflenen tekil olaylardan genele ulaşmak için verilerin istatistikî metoda uygun olduğunun gösterilmesidir. Bu sebeple araştırma alanı İstanbul (özellikle Suriçi ve kısmen Haliç kıyıları) ve İstanbul Şer'iyeye sicillerinden belli dava türleriyle sınırlanmıştır. Başka türüsü, yani farklı bölgelerin farklı dönemlerinin mukayeseli olarak değerlendirilmesi seçilecek tek bir konu, meselâ sadece kurum olarak ailenin araştırılmasında söz konusu olabilirdi. Halbuki yazının amacı herhangi bir konu hakkında genellemeler yapmaktan ziyade genellemelerin, sicillerin istatistikî veri tabanının hazırlanması ile mümkün olabileceğini göstermektir. Dolayısıyla burada, ele alınan sicillerdeki verilerin sonuçlarının bizzat bilgi olarak kendileri değil, genellemelere imkân verdikleri çıkarımı bulunmaktadır.

Osmanlı devletinin yayıldığı geniş topraklarda idarî bölünme açısından kadılık ve naiblik olacak kadar büyük yerlerde mahkemeler bulunmaktaydı.² Mahkemelerde halkın, sosyal hayatın getirisi olan anlaşmazlıkları çözüldüğü gibi anlaşmaları da delil olması için kaydedilirdi. Dolayısıyla şer'iyeye sicillerinde bulacağımız dava veya konuların büyük çoğunluğu bugünün mahkeme ve noterlerinde bulacaklarımızdır. Bunun dışında kadının idari fonksiyonu dolayısıyla devlet merkezinden gelen emirler de burada şer'iyeye sicillerine yazılırdı ki yönetmelik ve kanun kabilinden sayabileceğimiz kayıtlar kolay bulunmak düşüncesiyle genellikle defterin son veya baş kısımlarına kaydolunurdu. Ancak burada defteri tutanın tasarrufu gözden uzak tutulmamalıdır. Bilindiği gibi kâtibler kimi zaman şahsî notlarını hatta hat pratiklerini de sicillerde yapabiliirdi. Yine daha sonra müracaat olundukta kendileri için kolaylık teşkil etmesi ve iptal

kiyat Mecmuası, (1951-1953), İstanbul 1953, X, 285-297; Cahit Baltacı, "Şer'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 127-132; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988, I, 12-17. Ayrıca I. Milli Arşiv Şurası'nda Şer'iyeye Sicillerinin önemine çeşitli makalelerde temas olunmuştur (*Milli Arşiv Şurası I*, Ankara 1998).

² Kurumsal olarak Osmanlı döneminde mahkemenin fonksiyonları ve geçirdiği süreç için bkz. Halil İnalçık, "Mahkama", *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Leiden 1991, VI, 3-10.

olunarak başka yere de kaydedilmiş davaları karıştırmamak için defterin kenarına notlar alırlardı ki siciller üzerinde araştırma yapanlar için böyle özel notlara rastlamak ayrı bir heyecan unsurudur.

Şu hâlde Osmanlı mahkemesinin iki temel fonksiyonu vurgulanmış olmaktadır. İlki iki grupta değerlendirilebilir. Birincisi bugünün mahkemelerinin yaptığı gibi halkın çeşitli anlaşmazlıklarının görülmesidir. Diğeri ise halkın aralarındaki anlaşmaları ilerde muhtemel anlaşmazlık durumunda ispat için hâkim huzurunda yapmaları ki kadı burada noter fonksiyonunu icra etmektedir.³

İkinci temel fonksiyonu ise devletin sosyal⁴ ve ekonomik⁵ hayata ait düzenlemelerinin kaydolunması ve icrasıdır ki ekonomik düzenlemeler içine özellikle beledi nizamla ilgili olanlarını dahil edebiliriz. Bu bağlamda mahkeme ve dolayısıyla kadı, esnaf gruplarıyla devlet merkezi arasındaki ilişkide hem aracı hem uygulayıcıdır.⁶ Bunun dışında halkın çeşitli istek-

³ Osmanlı dönemindeki mahkemeler, hem bugünün mahkemelerinin hem de noterliklerin fonksiyonlarını bir elde toplamaktadır. Şer'î mahkemelerin noterlik fonksiyonlarını ifa ettikleri hüccetlerin bazılarının sonunda yer alan "hıfzen li'l-makal" ibaresinden de anlaşılmaktadır: "kavl ve ittifâk ve 'ahd ve mişâk eyledik dediklerinde hıfzen li'l-makâl işbu veşîka-i enîka bi't-taleb ketb olundu fi 8 Şafer sene 1139" (İŞS (İstanbul Şer'î Siciller Arşivi), *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 52b-2).

⁴ Devletin toplumsal hayatla alâkalı düzenlemelerine dair Şer'iyeye sicillerinde pek çok kayıt bulunmakla birlikte burada bir kaç örnek verilmiştir. Meselâ, 1859 yılında İstanbul kadısına yazılan bir hükümde şeyh suretiyle bazı kimselerin zikretmeyi vesile ederek tekkelerden başka yerlerde toplandıkları ve bazılarının halkı aldattukları ve bunlara karşı halkın uyanık olmasının mahalle imamlarına tenbihi istenmektedir (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 213, s. 168-2, 13 Aralık 1859/18 Ca 1276); Bir başka hükümde ahlâka aykırı davranışların arttığı, kadınların açık seçik gezdikleri ve bunun ailelere de zarar verdiği ve saireden bahisle kıyafet düzenlemesine gidilmektedir (*a.g.d.*, s. 168-1, 4 Ekim 1859/7 Ra 1276); ayrıca bkz. *a.g.d.*, s. 53-2.

⁵ Sultan III. Ahmed döneminde parayla ilgili bir belgede, emrin gereğinin yapılması istendiği gibi, sicile kaydedilmesi de ayrıca belirtilmektedir: "İstanbul kâdîsı fażîletli efendi, fîmâ-ba'd kesik para aḥz ve i'tâ olunmamaḡ üzere men' olup eyâdî-i nâsda bulunmaḡ için şarrâflara ikiyüz kese aḡçalık para verilmekle imdi târîḡ-i fermândan üç güne dek bir ferdiñ yedinde kesik para bulunmamaḡ ve bulunur ise bi-lâ amân kürege vaż olunmaḡ üzere eṣnâfa ve sâirlerine tefhîm için cümle eṣnâf ketḡudâları ve maḡallât imâmlarını getirdip gereḡi gibi tenbîh ve saḡ Mıṣır parasınıñ aḡz ve i'tâsında be's olmadığın tefhîm eylesesiz deyu ve sicille kayd eylesesiz deyu buyruldu" (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 1a/2-2).

⁶ Meselâ esnaf, yeni düzenlemeler veya eskisinin teyidi isteklerini, kadılık, naiblik aracılığıyla devlete iletmektedir: "Ma'rûz-ı dâ'ileridir ki nişastacı tã'ifesiniñ ketḡudâları 'Abdurrahman ve sâir eṣnâf-ı mezbûre iḡtiyârları meclis-i şer'de şâḡib-i 'arzuḡâl Hüseyn

leri de yine mahkemeler aracılığıyla devlet merkezine iletilmektedir. Bunlardan bazılarını “murur izni” verilmesine dair istekler oluşturmaktadır.⁷ Yine, toplumsal hayata dair düzenlemeleri amaçlayan buyrukların kadıya gönderilmekle birlikte alt plânda uygulamanın mahalle imamlarına emredildiğini de belirtmekte fayda vardır.⁸ Nitekim Osmanlı sosyal yapısında mevcut düzenin sağlanmasında mahalle imamlarıyla mahallelinin

muvâcehesinde mezbûr Hüseyin şan'at-ı mezbûre erbâbindan olmayıp ham-dest olup dâimâ kalb nişasta işleyip a'lâ olmak üzere bey' etmek 'âdeti olduğundan mâ'adâ kârhânemiz ahâlîsi kendiden müte'ezzî olmalarıyla kerrâren ve merrâren taraf-ı şer'den tenbîh olunduğda mütenebbih olmayıp 'ibādullahı izrâr etmekle işbu yedimizde olan bir kaç i'lâmlar nâtik olduğu üzere 'umümen kendiden teşekkî ve su'-i hâli ihbâr olunmağla men' olunmuş idi deyu takrîrlerine mutâbık senedât ibrâz eyleyip ve ba'de'l-yevm mezbûr içlerinden ihrâc ve işlerine karışmayıp müdâhâleden men' olunmak üzere fermân-ı 'âlî iltimâs eyledikleri huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu fî 16 Zilka'de sene (1)138 “ (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 24b-2); Taşçı esnafı da nizamlarına uymayı taahhüt ettikten sonra bu nizamlarına kimsenin müdahale etmemesi için durumu mahkemede tescil ettirip, yine ferman çıkarılmasını istemektedirler: “... vech-i meşrûh üzere kadîmden taş kat' ve ihrâca ve Âsitâne'de 'ibādullahı furuht ve ihrâca bir dürlü hilâf-ı şer' müdâhâle olunmamak için tuğrâlî emr-i 'âlîşân ihsân olunmak bâbında istid'â-yı 'inâyet eyledikleri Ğalağa Bâb Mahkemesi'nde tescil olduğun mahkeme-i mezbûre nâ'ibi Mevlânâ Ahmed zîde 'ilmuhu i'lâm ... ve Mevlânâ-yı mûmâ ileyhiñ i'lâmı ve muqaddemâ verilen emr-i 'âlîşân mücebince ...”, (BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *İstanbul Ahkâm Defteri*, nr. 4, s. 61, h. (hüküm) 160, 11-21 Şubat 1756 (Evail-i Ca 1169).

⁷ “Ma'rûz-ı dâ'i-i devletleridir ki, şâhib-i 'arzuğâl na'lband İbrâhîm İstanbul'da Hüseyin Ağa mahallesî sâkinlerinden olup târih-i i'lâmdan altı ay muqaddem zevce-i menkûhası 'Ayişe ve vâlidesi Fâtîma bir nefer cârîyesi ile mahrûse-i Edirne'de İbrâhîm Paşa mahallesinde babası Ahmed nâm müteveffânın mîrâsı için gitmişlerdir deyu mahalle-i mezbûre imâmı Muştafa Efendi ve mü'ezzini es-Seyyid Süleymân ve ahâlî-i mahalleden ma'lûmü'l-esâmî altı nefer müslimîn haber vermeleriyle eşnâ-i tarîkde murûr (ve) 'ubûrlarına mûmâna'at olunmamak üzere fermân-ı 'âlîleri recâsında oldukları huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu fî 27 Receb sene (1)137” (İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 80b-4). Bu hususlarda kadı veya naibin konuyla ilgili i'lâmının esas alındığı, fermanlarda yer alan “i'lâmı mücebince 'amel olunmak” ibaresinden anlaşılmalıdır. “... sen ki Ğalağa kâdîsı Mevlânâ-yı mûmâ ileyh es-Seyyid Meḥmed zîdet fezâilihusun i'lâm etmegin i'lâmın mücebince 'amel olunmak için yazılmışdır fî evâ'il-i Zâ sene 1169” (BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri*, nr. 4, s. 103, h. 315).

⁸ 1725 yılı Mart ayında İstanbul kadısına yazılan bir hükümlerle İstanbul'da menzil sâkinleri, bir kaç günde bir kaç ocağı var ise gereği gibi süpürüp, kurumlarını kapıları yakınına koymaları için bütün mahalle imamları getirilip, herbirinin mahallelerindeki sâkinlere durumu anlatmalarının bir kaç seneden beri üç dört kez ferman olduğuna ve şimdi yine ahalinin ocaklarını bir kaç günde bir süpürdükten sonra kurumlarını herkesin kendi kapısı önüne koymasını ve eğer araştırıldığında kapısı önünde kurum bulunmayan olursa şiddetle cezalandırılacaklarının mahallelerin imamları vasıtasıyla ahaliye bildirilmesi isteniyor (İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 91b-1).

çok mühim bir yeri bulunmaktadır.⁹ İşte mahkemelerde görülen davaların ve devlet merkezinden gelen emirlerin kaydedilmesi zorunlu olduğundan büyük bir defter külliyatı meydana gelmiştir. Ancak zaman içinde defterlerin bir kısmının çeşitli şekillerde tahribata uğradığı ya da tamamen kaybolduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Şer'iyeye sicillerinde yer alan belge türlerini, mahkemece yazılanlar ve devlet merkezinden gelenler olmak üzere başlıca iki ana grupta toplamak mümkündür. Bizzat mahkemece tutulan belgeleri hüccetler, i'lamlar, ma'ruzlar (arz) ve müraseleler; Devlet merkezinden gelerek sicillere kaydedilenleri ise ferman ve beratlar oluşturmaktadır. Şer'iyeye sicillerinde yer alan bütün belge türlerinin hemen hepsinin belirli kalıpları ve kısımları bulunmaktadır.¹¹ Her bir belge cinsinin çoğunun kalıpları az bir farkla aynıdır ve bundan dolayı sicillerin belge türlerine ve konularına göre tasnifi son derece kolay olabilir. Ayrıca belge türü kalıpları için sak kitaplarında da mufassal malumat bulunmaktadır.¹²

⁹ Özellikle dönemin yaşantısıyla çeliştiği varsayılan kişilerin mahalleden çıkarılarak başka bir yere taşınması isteklerinin çoğunda davacıların başında imam, müezzin, mahalle sakinleri sıralanır. Burada kadının mahallelinin şikâyetini üst mercie aktarmasıyla ilgili i'amlara çok rastlanmaktadır. Bunlarda soruşturma faslı da enteresan görünüyor. Bir örnekte Yenikapı civarındaki Emaniye mahallesinde oturan bir kadın ve kızının kötü hâli sorgulanıyor. Araştırma esnasında Merkez Efendi Camii imamı ve müezzini, Emaniye, El-Hac Mahmud, İlyas-zade ve Takyeci mahalleleri imam ve müezzinleri ile ahaliden toplam yetmişsekiz kişiden durum soruşturuluyor. Bu kişilerin hepsi ittifaken dava olunan şahısların evlerine kadın ve erkek toplayıp fiske ve fesad ettiklerini ve hoşnud olmadıklarını söylüyorlar (İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 89b-4).

¹⁰ Maalesef Türkiye'de belge, yapı ya da herhangi tarihî malzemenin gün geçtikçe kayboluşu uzun yıllardır bilim adamlarının, aydınların uyarılarına karşın sürmektedir. Bazı sicillerin de bu arada kaybolduğu açıktır. Meselâ, İstanbul mahkemesinin (İstanbul'da bulunan yirmiyedi mahkemenin içinde İstanbul Kadısının mahkemesi oluşu ile en önemlisi) defterlerinin bir kısmının kaybolduğu kronolojik sıranın incelenmesinden görülebilir. Bu defterlerden 190 kadarı Topkapı Sarayından Milli Kütüphaneye nakledilmiştir. Nakledilenlerin İstanbul'daki defterlerle fotokopi veya dijital ortamda bir araya gelmesi gerekir. Belki de bu tip arşiv malzemesi muhtelif yerlerde dijital ortamda okuyucunun istifadesine sunulmalıdır. Şimdilik sadece İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi'ndeki defterlerin mikrofilmleri Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır.

¹¹ Belgelerde yer alan kalıplardan imza ve tasdik formülleri için bkz. Mehmet İpşirli, "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 177-200.

¹² Sak kitaplarında hemen her hüccet türünün kalıpları örnekler hâlinde bulunmaktadır. En tanınmış sak kitapları Debbagzade Numan Efendinin, *Cami'ü's-sakk'ı*, (Dersaadet 1214) ve Dürrîzade Mehmed Arif Efendinin İstanbul'da 1288'de basılmış olan, *Dürrü's-sükuk* isimli eserleridir.

Şer'iyeye sicillerinde en çok rastlanan belge türü hüccetlerdir. Hüccet çeşitleri ve kalıplarının bazılarını sak kitaplarında yer alan sıraya göre nikah, talak, hul', fesh-i nikâh, mehr, nafaka, hızzane, vasi, veraset ispatı, köle azadı, hürriyet ispatı, izin, satış ve çeşitleri, ferag, şüfa (bir mülk kaçta satın alınmış ise o mülke o miktara sahip olma), hibe, rehin, ikrar-ı deyn, şehadet, kefalet, havale, şirket, mudarabe (bir yandan mal diğer taraftan emek konularak kurulan şirket), keşif, sulh, ibra ve vakfiyeler olarak sıralamak mümkündür. Ancak bu çeşitlerin bazıları da kendi aralarında tafsil olunabilmektedir. Pek çok sicilde en fazla bulunanlar satış, hibe, boşanma, köle azadı ve sulh hüccetleridir. Yalnız bu değerlendirmenin her sicil ve her asır için geçerli olmadığı gözönünde tutulmalıdır. Meselâ sadece i'lamların mevcut olduğu defterlerde hüccet türleri çok azdır. Yine 16. asırdaki türler ile 19. asırdakiler hem dil hem de içerik açısından daha farklı bir görünüm sergiler. Fakat bir genellemeye gitmek gerekirse hüccetleri diğer türlerden ilk bakışta ayıran temel fark en altta şahitlerin veya şuhûdu'l-hâl kısmının bulunmasıdır. Bununla birlikte bu kuralın da istisnaları yok değildir.

Kadı veya naibin hükmünü ihtiva eden ve üst makamlara arzettiği belge çeşidi i'lam olarak isimlendirilmektedir. İ'lamlarda genel olarak şahitler kısmı bulunmamakta ve "ma'ruz-ı ..." şeklinde başlamaktadır. Alt makamın üst makama yazılarını içeren arzılarda da başlangıç ibaresi aynı şekilde olabilmektedir. Ancak bunlar genel olarak kadının, üst makamlara müracaat edenlere aracılık yaptığı belgelerdir.¹³ Müstakil i'lamat defterleri bulunmakla birlikte i'lamlar kiminde, defterin en son kısmına, hüccetlerin yazıldığı kısma göre ters tutularak ve defterin diğer yüzünden başlanarak yazılmaktadır. Defterlerdeki konular mahkemede görüldükleri tarih sırasına göre defterlere kaydedilmekle beraber bazı defterlerde tarih sırasının nadiren bozulduğu da olmaktadır. Ferman ve benzeri önemli hususlarla ilgili belgeler ise genel olarak defterlerin ilk veya son varaklarında yer almaktadır.

Sosyal ve kültürel tarih açısından sınırlı verilerin bulunduğu Osmanlı devirlerinde şer'iyeye sicillerinin kaynak olarak kullanımı bilimsel çalışmalara değerli katkılarda bulunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca şer'iyeye sicillerinin çoğunlukla halkın yaşayışı hakkında bilgi vermesi daha resmî bilgilerin bulunduğu Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ile şer'iyeye sicillerinin

¹³ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hüccetler*, İstanbul 1988, I, 37.

hem mana açısından hem de bizzat belge olarak birbirlerini tamamlamalarını mümkün kılmaktadır.¹⁴ Yine, hukukî amaçlarla yazılmış olmakla beraber her türlü sosyal ilişki örneğini içeren kayıtlardan elde edilecek verilerle toplumsal hayatın işleyişinin ortaya çıkarılması ve genellemelerin yapılabilmesi pek çok sicil kaydının bir araya getirilmesi ile mümkündür. Şer'îyye sicillerinde esnaf teşkilâtı, mahalle yaşayışı, sokakların temizlenmesi ve umuma ait pek çok konuda da kayıtlar bulunmakla beraber belli şahıslar arasındaki hukuka ait sicillerden de sosyal yapı ve sosyal değişim açısından yararlanılabilir. Meselâ, alım-satım hüccetleri hukuki bir işlemin belgeleri olmakla beraber işleme konu olan mahal veya mahaller nüfus hareket yönlerini de gösterebilir. Yine, alım-satım konu olan mülklerin vasıfları bölgelerin refah ve kültür seviyesinin, sosyal hayat tarzının; alacak ve borç davalarıyla ilgili siciller ticarî hayat ve ahlâk anlayışının; miras davalarında şahısların geldikleri memleketlerin belirtilmesi ahalinin kökenlerinin veya önceki kültürlerinin; boşanma, nafaka, icar isticar gibi davalar ailenin değişim sürecinin, çocuk sayısının, kadının toplumsal yerinin tespitine yardımcı olabilir. Elbette sayılanlar dışında da sicillerden pek çok konuda istifade edilebilir ve edilmektedir.¹⁵

¹⁴ Bilindiği gibi kadınlara çeşitli konularda gönderilen fermanların bir suretleri bu sicillere kaydolduğundan Osmanlı Arşivi'nde eksik bulunan kısımların bir ölçüde buradaki bilgilerce tamamlanması imkânı da vardır.

¹⁵ Burada sanat tarihi çalışmaları açısından özellikle keşifle alâkalı türden bahsetmek gerekiyor. Keşiflerde genellikle tamir olunacak bir binanın, meselâ bir medresenin tamirinin neye mal olacağı hesaplanırken mimarın binayı ve kullanılan malzemeyi tafsilatıyla tesbit ve anlatması özellikle kaybolan eserlerle ilgili pek çok yerde bulunamayacak kadar zengin ipuçları veriyor. Meselâ bunlardan birisinde, Peykhane civarındaki Dizdariyye-i fevkani medresesinin 1817 yılında yapılan keşfinde medresenin plan ve yapısı ile alâkalı bilgiler, kullanılacak yapı malzemelerinin cinsi, tamiratın maliyeti, vakıf mütevellilerinin isimleri, medresenin banisinin kim olduğu ve sair bilgilere ulaşılmaktadır (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 120, vr. 46b-47b). Bu belge, tüm arşivlerdeki (burada Şer'îyye Sicilleri, Osmanlı Arşivi, Vakıflar Arşivi) bilgilerin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğuna dair güzel bir örnek de teşkil eder (bkz. dipnot 14). Bu hususta bir karşılaştırma yapmak için ayrıca bkz. Mübahat Kütükoğlu, XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 75-77. Tamir için yapılan keşiflere bir başka örnek bu makaleye esas aldığım defterlerden birinde bulunuyor. Bu 1725 yılında Topkapısı dahilinde Bayezid Ağa mahallesindeki Aya Nikola kilisesinin taş ve çamur ile yapılmış duvarının tamire ihtiyaç göstermesi sebebiyle yapılan bir keşifle alâkalı. Belgeden kilise duvarının uzunluğu, kilisenin civarı, papazı ve sair ilgili şahıslar dışında fetihten beri Rum kilisesi olarak ibka olunduğunu da öğreniyoruz (İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 20b-21b).

Vesika türü kaynaklar dışında Osmanlı sosyal hayatı hakkında yazılı pek az bilginin oluşu ya da Osmanlı kültüründe Avrupa kültürü söz konusu olduğunda bu anlamda yazma geleneğinin bulunmayışı ve hatta bunun bir göstergesi olan edebiyatımızda roman tarzının batı kültüründeki başlangıcından çok sonraları ortaya çıkışı sicil kayıtlarının kullanımını bütün bilim dalları ve özellikle sosyal tarih için zorunlu hâle getirmektedir. Bilindiği gibi tarihsel devamlılık sosyal konulu çalışmalarda bir ilkedir. Bu ilkeye uyularak genellemelerin yapılabilmesi de özet kataloglarının bulunmasına bağlıdır. Ancak, sosyal tarih çalışmaları açısından en büyük kaynağı oluşturan Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nde bir iki sicil haricinde, Osmanlı Arşivi'nde olduğu gibi bir tasnif faaliyetinin olmaması ve tabii olarak özet kataloglarının bulunmaması, sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalara hep yeni eklemeler yapılmasını gerektirmekte ve genellemeleri güçleştirmektedir.

Şer'iyeye sicillerinde yer alan konulardan klâsik değerlendirmeler¹⁶ yapılabileceği gibi, satış, alım-satım, nafaka, boşanma ve benzeri konuların her birinin ayrı ayrı mütalâa edilmesi ve pek çoğunun bir araya getirilerek tahlilinin yapılmasından da farklı veriler çıkarılabileceği anlaşılmaktadır. Bu düşünceyle çalışmada, şer'iyeye sicillerinden elde edilebilecek bilgi çeşitlerine örnek olmak üzere, deneme mahiyetinde Ahi Çelebi Mahkemesi 124 ve 125. defterleri ile İstanbul Bâb Mahkemesi'nin 135 numaralı defterinin miras, satış, borç-alacak gibi konularından çeşitli hüccetleri değerlendirerek genellemeler ve çıkarımlar yapılmaya gayret edilmiştir.¹⁷ Ancak bu çıkarımlardan önce miras davalarının değerlendirilmesini kolaylaştıracak bilgiler vermek yararlı olacaktır.

¹⁶ Bir defterin taranarak incelenen konuyla alakalı olanlarının seçilmesi ve diğer bilgilerle değerlendirilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu tip çalışmaların sayısız örnekleri mevcuttur.

¹⁷ Ahi Çelebi Mahkemesinin 124 numaralı sicili 138 varaktır. Konu tarihleri 1724 Eylül-1725 Mart ayları arasında yoğunlaşmıştır. Aynı mahkemenin 125 numaralı sicili 146 varaktır ve konuları 1725 Mart-Kasım aylarına tarihlenebilir. Bâb Mahkemesi'nin 135 numaralı defteri 100 varaktır ve konuların tarihleri 1725 Şubat-Temmuz ayları arasındadır. Ancak az da olsa belirtilen tarihlerin hemen öncesi ve sonrasına tarihlenebilen konular da var olabilir.

Mirasla alâkalı hüccetlerin değerlendirilmesi

Hususen tereke için tutulan defterler¹⁸ dışında, karışık hüccet çeşitlerine rastlanılan defterlerde yer alan mirasla alâkalı hüccetler terekenin tespitini amaçlamamaktadır. Ancak murisin mirasıyla alâkalı meseleler terekenin tespitinden sonra da devam etmektedir. İşte, bu neviden hüccetlerin konusunu da bizzat murisin mirasıyla alâkalı olarak varislerinin davaları oluşturmaktadır. Bu hüccetlerin incelenmesi mirasla alâkalı olan sicillerin, terekenin taksim olunduğuna ve varislerce pay edildiğine, dolaşısıyla borç-alacak, mülk satışı ve zimmet ibrasına dair olduğunu göstermektedir.

Böylece mirasla ilgili bilgi veren davaların bir kısmı borç-alacak davaları olarak değerlendirilebilir. Murisin vefatından önceki alacakları veya borçları bunların konularını oluşturmaktadır. Meselâ böyle bir davada varis, davacı olduğu şahsa, murisinin vefatından önce bazı eşyalar sattığını ve parasını almadan vefat ettiğini belirterek hissesine düşen parayı istemektedir. Ancak davalı, murisin bu paradan zimmetini ibra ettiğini ispat ettiğinden davacı muarazadan men olunmuştur.¹⁹ Varislerin davalarını ispatları durumunda ise murisin vefatından önceki alacağının ödenmesine karar verilmektedir.²⁰ Bazen de varisler dava olunarak murisin vefatından önceki borçları talep olunmaktadır ki ispat durumunda borcun varislerce ödenmesi gerekmektedir.²¹ Davacı varisler ile davalıların aralarında belli bir bedel karşılığında sulh oldukları da görülmektedir.²²

Bazı hüccetlerin konusu terekenin, terekeyi elinde bulunduran şahıs tarafından varislere tam olarak teslim olunmadığına dairdir. Yani varisler, terekeyi elinde bulunduranın, terekenin bir kısmını kendilerine vermeye-

¹⁸ Tereke defterleri hakkında müstakil ilk çalışmalardan biri için bkz. Halil İncalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 187-201. Ayrıca tereke defterlerinin kullanıldığı ve pek çok tabloyla desteklenen kıymetli verileri ihtiva eden diğer çalışmalar için bkz. Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995. Bu eserin 28, 29. sayfalarında tereke defterleri ile alâkalı diğer çalışmalar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

¹⁹ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 2b-3, 31 Mart 1725 (16 B 1137).

²⁰ *A.g.d.*, vr. 50a-1, 6 Temmuz 1725 (24 L 1137).

²¹ *a.g.d.*, vr. 36a-1, 2, 11 Haziran 1725 (29 N 1137).

²² İŞS, *İstanbul Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 73b-2, 24 Temmuz 1725 (13 Za 1137).

rek alıkoymasını dava etmektedirler. Ancak varisler, davalarını ispat edemedikleri takdirde yine muarazadan men olunabilmektedir.²³

Miras davalarının bir konusu da mirasın paylaşılması esnasında terekeden olan mülklerin satışıdır. Bu satışlar murisin terekесinin borcundan az olması durumunda olabildiği gibi,²⁴ varislerden birinin kendi hissesini satması şeklinde de olabilmektedir.²⁵

Bu tip hüccetlerin hukukî yazılış amacı ise terekenin varislerin her biri tarafından, terekeyi elinde bulunduran şahıstan alındığına dair bu şahsın zimmetini ibra etmeleri, yani terekede hiç bir hakları kalmadığını belirtmeleri ve böylece ilerde olabilecek bir ihtilâfta terekeyi elinde bulunduran şahsın kendisini güvenceye alması esasına dayanmaktadır. Mahkeme bu durumda bir nevi noterlik işlevini görmektedir. Terekeyi elinde bulunduran veya zimmeti ibra olunan şahıs veya şahıslar ise murisin ailesinden²⁶ veya akrabasından olabileceği gibi,²⁷ dışardan da²⁸ olabilmektedir.

Bu tip hüccetlerin genel kalıpları şöyledir:

1. Murisin vefat ettiği yerin ve çoğu kez aslen nerele olduğunun belirtildiği kısım:

“Maḥmiyye-i İstanbul'da ... maḥallesi'nde sâkine/sâkin/mutavattın/mütemekkin iken bundan aḳdem vefât eden ... nâm ... kimesnenin/hâtûnuñ/hanımıñ/zenciyyeniñ/naşrâniyyeniñ/ zimmîniñ verâseti”, ya da “Fi'l-aşl vilâyet-i Anadolû'da/Rûmili'de ... kazâsında ... nâm ḳarye ahâlisinden olup maḥmiyye-i İstânbûl'da ... maḥallesinde sâkin ...”,

2. Varislerin kimler olduğunun ve hisse miktarlarının belirlendiği kısım:

“zevc-i metrükü/zevce-i metrûkesi ... ile li-ebeveyn/li-eb/li-üm kız/er ḳarındaşı ... ile li-ebeveyn ‘ammi oğlu vs. ... nâm kimesnelere münḫaşıra olduğu ve taşḫîḫ-i mes’eleleri ... sehimden olup zikrolunan ... sehmiñ ... sehmi zevci/zevcesi vs. mezbûr ...'e işâbeti lede’s-şer‘i’l-enver zâhir ve müteḫâḳḳıḳ/nümâyân olduğdan şoñra”,

²³ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 26b-2, 10 Mayıs 1725 (26 Ş 1137).

²⁴ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 124, vr. 48a-3, 16 Aralık 1724 (29 Ra 1137).

²⁵ *A.g.d.*, vr. 49a-1, 13 Aralık 1724 (26 Ra 1137).

²⁶ İŞS, *İstanbul Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 24a-2, 6 Mart 1725 (20 C 1137).

²⁷ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 124, vr. 88a-1, 12 Şubat 1725 (28 Ca 1137).

²⁸ *A.g.d.*, vr. 74a-2, 19 Ocak 1725 (4 Ca 1137).

3. Davanın konusunun anlatıldığı kısım:

“mezbür ... meclis-i şer‘-i şerîfde/meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde, tereke-i müteveffât-ı/müteveffâ-yı mezbûreye vâzı‘u'l-yed/vâzı‘atü'l-yed olan şâhib-i hâze'l-vesîka ... nâm kimesne mağzarında ikrâr ve taqrîr-i kelâm edip müriş em/mürişim müteveffât-ı mezbûreniñ terekesini mezbür .. ile bi't-terâzî beynimizde iktisâm edip zıkr olunan ... sehmime işâbet edip baña mevrûş olan hişşe-i ma'lûmeme mezbür yedinden bi't-tamâm ahz ve istifâ etdigimden soñra tereke-i müteveffât-ı mezbûreye müte‘allika ‘amme-i de‘âvî ve kâffe-i mu‘âlebâtından mezbür ibrâ-i ‘âm ile ibrâ ve iskâf eyledim dedikde”,

4. Konunun mahkemece onaylandığını gösterir kısım ve tarih:

“ğıbbe't-taşdıki's-şer‘î mâ vaqa‘a bi't-ṭaleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sâbi‘ ve'l-‘ısrîn min Recebi'l-ferd li-sene seb‘a ve şelâşîn ve mi‘e ve elf”,

5. Şahitlerin bulunduğu kısım:

Mahkemeden olan aynı kişilerin şahit olarak isimlerine pek çok davada rastlanıldığı gibi farklı isimler de yer alabilir. Bunların çoğunda Hacı, Seyyid, Hoca, Usta gibi nitelemeler ve İmam, Müezzîn gibi meslek isimleri olabilir. Tabii olarak sadece baba ismiyle birlikte şahidin ismi de hiçbir niteleme olmadan bulunabilmektedir.

İlk bakışta yararlanılabilecek bu bilgiler dışında aşağıdaki veriler de mirasla alâkalı hüccetlerden elde edilebilmektedir.

1. Ölenin varisleri, aile ve akrabalarını da göstermektedir. Dolayısıyla aile hakkında önemli bilgiler edinilebilir.

2. Terekenin tam miktarı verilmişse, kişilerin ekonomik seviyesini anlamak ve böylece mahallelerin refah durumlarını ölçmek mümkün olabilir.

3. Yine, murisin İstanbul'a hangi yerleşim biriminden geldiği ve akrabalarının bulunduğu yerin belirtilmesi fertlerin diğer yerleşim birimleriyle alâkaları hakkında da bilgi vermektedir.

Bu genel bilgiler dışında da farklı bilgilere ulaşılması mümkündür. Ancak burada sıralananlar özellikle sosyolojik araştırmalarda istatistiksel değerlendirmelere imkân verenlerdir. Nitekim aşağıdaki tabloda eş ve çocuk sayısı ve aralarındaki ilişki, dolayısıyla 1724 senesi İstanbul'unda ailenin basit ve temel yapısı olabildiğince görülmektedir. Örneklemelerde İstanbul'da vefat edenler esas alınmıştır.

AHİ ÇELEBİ MAHKEMESİ 124 NUMARALI DEFTERİN MİRAS DAVALARINDA VERİLER (1724/1725)

Ölenin → Sicil ↓	Cinsiyeti	Eş sayısı	Kız çocuk sayısı	Erkek çocuk sayısı	Ana-baba bir kızkardeş	Ana-baba bir erkek kardeş	Ana bir erkek kardeş	Baba bir kız kardeş	Baba bir erkek kardeş	Ana sağ	Baba sağ	Diğer akrababa
4b-3	E	1	1									
8b-2	E	1										2
15b-2	E	1	1	1								
16b-1	E	1	1		1	1						
19a-1	E	1	3	1								
21a-1	E	1	1	2								
21b-1	E	1										1
23a-1	E	1	1	1								
23a-1*	E	1			1					x		
38b-1	E	2		1								
40a-2	E				3					x		
42b-1	E	1			1							
42b-2	K		1	2								
45a-1**	K	x								x	x	
51a-1	E	1		1								
54a-1	E	1										1
60a-1	K											1
63a-1	K											1
69a-2	K		1	1								
74a-2	E	1	1	3								
77b-1	E		2	1								
77b-2	E	1									x	
82a-1	K			2								
87b-1	E		1	1								
88a-1	E	1	1									
93b-1	K	x									x	4
99a-1	E	1			1							

26b-2	E	1								x		3
27a-3	E			2								
32a-3	E	1	1									
37b-3	E	1					1			x		
42b-2	E	1										2
43a-3	K	x										1
43b-2	E	1		1								
48b-3	E	1		1								
50a-1	E	3	4	4								
54b-1	E									x	x	
58b-2	E				1	1						
60a-3	E	1	2	1								
61a-3	E	1										1
69a-2	E	1	2	1								
71b-1	K		2	1								
78b-3	E	1	2	3								
79b-1	E	1	2	1								
82b-1	E					2						
92a-1	K	x				1						

BÂB MAHKEMESİ 135 NUMARALI DEFTERİN MİRAS DAVALARINDA VERİLER (1725)

Ölenin → Sicil ↓	Cinsiyeti	Eş sayısı	Kız çocuk sayısı	Erkek çocuk sayısı	Ana-baba bir-kız kardes	Ana-baba bir-erkek kardes	Ana bir-kız kardes	Ana bir-er-kek kardes	Ana sağ	Baba sağ	Diğer akraba
2a-1	E	1	1	1							
4a-1	E	1	2	2							
4b-3	E	1	1	2							
7b-2	E								x		1
7b-4	E		1								3
9a-1	K	x									1
12a-2	E		2	2							

17b-2	E	1		2						
19b-1	K									1
19b-3	E	1	1			1			x	
19b-3	E	1	3	1						
24a-2	K	x				1			x	
25b-1	E	1	2							
28a-2	E	1	1							
30b-1	K	x							x	
31a-2	E	1		1						
32a-1	E	1								2
42a-2	K	x					1			
44a-1	E	2								3
45a-3	E									3
46b-2	E	1		1						1
47a-3	K	x			1	1			x	
48a-4	E	1								1
50b-1	E	1								1
51a-2	E	1								1
56a-3	E	1	2	1						
57a-1	E	2								
57b-1	E	2	2	4						
62a-1	E									1
63b-1	E	1		1						
64a-1	E					1				
65a-3	E		1	1						
66a-1	E				2					
67b-2	E	1	1		2	4			x	
73b-2	E		2	1						
74a-1	E	1				2				
76b-1	E	1				1		1		
76b-2	E	1	1	2						
77a-3	E					3			x	

İncelenen toplam 109 örnekten elde edilen sonuçlara göre; eş sayısı belli olan 64 erkekten beş erkek birden fazla eşe sahiptir. Bunlardan biri Kasab Demirhan mahallesinden el-Hac Halil olup cariyesinin olmasından ve hüccette geçen mallarından zengin olduğu anlaşılıyor. İki eşi ve bir oğlu var.²⁹ Bir diğer ve yegâne üç eşli olan ise İstanbul'a para kazanmak maksadıyla gelen bir köylüdür. Üç eşi, dört oğlu ve dört kızı var.³⁰ Diğerleri Sofular mahallesi imamı ve Orta Cami dersiamı İbrahim Efendi ki çocuğu yok,³¹ Tokludedde mahallesinden Silahşör-i şehriyarî Frenk Abdullah Ağa ki çocuğu yok³² ve Samanveren mahallesinden Derviş Mehmed Ağadır ki bu Mehmed Ağa'nın da zengin olduğu Baltalimanı'ndaki yalısından ve dut bahçesinden anlaşılıyor ve iki kızı, dört oğlu var.³³ Evli 90 kişiden çocuksuz vefat edenlerin sayısı 33'tür. Evli ve çocuklu vefat eden 57 kişiden, 20'sinin tek çocuğu, 14'ünün iki çocuğu, 14'ünün üç çocuğu, 6'sının dört çocuğu, 1'inin beş çocuğu, 1'inin altı çocuğu, 1'inin ise sekiz çocuğu bulunmaktadır.³⁴ Elde edilen veriler 1724 yılında İstanbul Suriçi'ndeki mahallelerde oturanların genellikle tek eşli ve az çocuklu ailelerden oluştuğunu göstermektedir. Evli ve çocuksuz vefat edenlerin de bir hayli sayıda olması şayet çocuk sahibi olmayışlarının başka nedenleri yoksa, hastalıklardan ve sair etkenlerden erken ölümleri akla getirmektedir. Yapılan bu tip çalışmaların yüzlerce sicille genişletilmesi şüphesiz bilgilerin daha sağlıklı olmasına imkân verecektir.³⁵

Satışla ilgili hüccetlerin değerlendirilmesi

Şimdi başka bir veri örneklemesine geçilecektir. Burada satış hüccetleri esas alınacak ve İstanbul ahalisinin kökenlerinin³⁶ tespiti için

²⁹ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 124, vr. 38b-1, 26 Kasım 1724 (9 Ra 1137).

³⁰ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 50a-1, 6 Temmuz 1725 (24 L 1137).

³¹ İŞS, *İstanbul Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 44a-1, 30 Mayıs 1725 (17 N 1137).

³² *A.g.d.*, vr. 57a-1, 28 Haziran 1725 (16 L 1137).

³³ *A.g.d.*, vr. 57b-1, 23 Mayıs-2 Haziran 1725 (Evasıt-ı N 1137).

³⁴ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 50a-1, Sekiz çocuğu ve üç eşi bulunan bu kişi Kastamonu, Akkaya nahiyesi, Başören köyünde ailesini bırakarak, İstanbul'a çalışmak için gelmiş ve bir çörekçi fırınında kalmakta iken vefat etmiştir.

³⁵ Ailenin durumu ve tek eşliliğin 17. asırda çoğunlukta olduğuna dair ayrıca bkz. Said Öztürk, *a.g.e.*, s. 110-113; Hüseyin Özdeğer, *a.g.e.*, s. 50-51.

³⁶ Bu çalışmada köken kelimesi ırk anlamında kullanılmamıştır. Köken kelimesiyle hüccette geçen şahısların daha önce yaşadıkları yer veya aile bağlarının var olduğu memleketleri ifade edilmektedir. Genel olarak, aslen nereli olduğu (fi'l-asl/aslen diye

kullanılacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi aslında hukukî amaçlarla tutulan sicillerden farklı şekillerde istifadenin mümkün ve zarurî olduğu, bu çeşit hüccetlerin incelenmesinden de anlaşılmaktadır.

SATIŞ HÜCCETLERİNE GÖRE 1724/25 SENESİNDE İSTANBUL AHALİSİNİN KÖKENLERİ

<i>Varak</i>	<i>Satılanın yeri</i>	<i>Satılanın cinsi</i>	<i>Satıcının mahalli</i>
7/124			
5b-1	Eğin kz., ky.	menzil, bağ	x, Kariye
11a-2	Kayseri, ky.	Kürüm	x, Neccar
15b-1	Küretünnühas kz., ky.	ev, samanhan ve harman yeri	x, El-Hac Hasan
17a-1	Varna kasabası	değirmen, tarla	Macuncu
23b-1	Gönen kz., ky.	Tarla	Sancakdar Hayreddin
25b-3	Ruşçuk, ky.	mülk çiftlik	İmam Ali
27b-1	Tosya	Bağ	x, Molla Hüsrev
32a-2	Adalar-Pendik	Menzil	x, Murad Paşa
33b-2	Boyalı kz., ky.	menzil, harmanyeri, anbar, vs.	Deniz Abdal, Dizdariye
35a-1	Bolu, Perşembe kz., ky.	Tarla	x, İstanbul/ Yeniçeri
49b-2	Ustrumca kasabası	Menzil	Bali Paşa
63b-2	Manavgat, ky.	menzil, tarla	Molla Gürani
67a-1	Eğin kz., ky.	bostan yeri, çayır	Haraccı Kara Mahmud
67a-2	Hadımköy	çiftlik, arazi	Ayasofya-i kebir
67b-1	Hadımköy	çiftlik, arazi	Ebulvefa
84b-2	Çankırı, ky.	menzil, tarla vs.	Kazgancılar
91b-1	Silivri kasabası	Dükkanlar	Derviş Ali
100b-1	İstarve	Menzil	x, Hacı Hatun hamamı
106b-2	Görece	Menzil	Cerrahpaşa
107a-1	Kastamonu, Taşköprü kz., ky.	tarla, menzil vs.	Bıçakçı

başlayan ibarelerde) ve İstanbul'da sakin olduğu mahallesi belirtilen sicillerdeki şahısların bizzat kendilerinin veya bir, iki nesil önce ailelerinin İstanbul'a göç ettikleri düşünülebilir. Özellikle İstanbul dışındaki bu yerleşim birimlerinde mülklerinin oluşu bağlantılarını da gösterir.

107b-1	Mihaliç kasabası	Menzil	Ali Paşa
111b-2	Kastamonu, Devrekani kz., ky.	menzil, harman yeri vs.	x, Aşıkpaşa
131a-2	Edirne	Menzil	x, Manısalıçelebi
135a-1	Meşkara kz., ky.	sarnıç, harman yeri vs.	x, Kurmid
136b-2	Edirne	Menzil	x, Mustafa Bey
7/125			
20b-1	Havza kz., ky.	menzil, harman yeri vs.	x, Eyüp Ağa
24b-2	Çankırı, ky.	ev yeri, tarla	x, Hisarda bostani
28b-1	Giresun, El-Hac Miknad mh	Menzil	x, Ayazmakapısı dahili
38b-3	Hoşalay kz., ky.	menzil, tarla	x, Yatağan mh.
40a-4	Adalar, ky.	Menzil	Hubyar
41b-3	Hasköy kasabası	Yahudhane	Elvanzade
46a-1	Mihaliç kasabası	Şirevghanhane	Mimar Sinan
61b-1	Konya	Menzil	x, Tahtıgazi
63a-1	Gemlik kz., ky.	Menzil	Elvanzade
72a-1	Mihaliç kz. Ky.	Değirmen	Çıkırıkçı Kemal
72b-2	İznikmid, Ömer Ağa mh.	Bezirhane	x, Molla Hüsrev
84a-1	Rusçuk kz., ky.	Çiftlik	İmam Ali
2/135			
29a-2	Kayseri, ky.	Menzil	Saray tabbahı
56a-1	Amasyanın bazı köyleri	çiftlik, çayır, miri arazi	Güngörmez

Kısaltmalar: mh.: mahalle, kz.: kaza, ky.: köy. (Satılanın yeri kısmında köy isimleri ayrıca yazılmamış ancak ky. işaretiyle köyde bulunduğu belirtilmiştir).

x: Satıcının mahalli kısmına satıcı mebiin, satılan şeyin bulunduğu yerden ise x işareti konulmuş ve satıcının İstanbul'da sakin olduğu mahalle belirtilmiştir.

Bu tablodaki verilere göre İstanbul ahalisinin bir kısmının Anadolu ve Rumeli'den göç etmiş ve bağlantılarını bu bölgelerle bir müddet ko-parmamış kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan aslen nereli oldukları bizzat sicilde de belirtilenler vardır. Yalnız, İstanbul ahalisini sadece bu tablodan yola çıkarak meselâ sadece Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göç edenlerin oluşturduğunu söylemek, böyle bir kanaate bizi götüre-

bilecek destekleyici bilgilerin varlığına rağmen³⁷ en azından sadece bu verilerle hatalı sonuçlar verebilir. Bununla birlikte daha önce köylerde yaşayan ve İstanbul'a göç edenlerin artık eski yaşamlarına dönmek istemedikleri ve kente yerleşmeye çalıştıklarını bu bilgilerden çıkarmak mümkündür. Nitekim bazı satış hüccetlerinde görüldüğü gibi akrabalarından bir kısmı ya da anne ve babaları köyde olanlar, bunların ölümüyle kendilerine düşen hisselerini köydeki diğer varislere satmaktadırlar ki bu da onların artık İstanbul'a tamamen yerleştiğini göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda ele alınan satışla ilgili hüccetler, mebiin İstanbul dışında bulunanlarından ve satıcısının ise İstanbul'da sakin olduğu kesin olarak belli olanlarından seçilmiştir. Ancak daha geniş bir çalışma yapıldığında bu alanı da genişletmek mümkündür. Çünkü satıcının İstanbul'da sakin olduğu kesin olarak belli olmayan hüccetlerde alıcının satıcı tarafından tasliti de (mülkü bizzat mahallinde alıcının kendisinin teslim alabilmesi) satıcının İstanbul'a yerleşmiş olduğunu gösterebilir. Yine mevrus mülk satışlarında da satıcının İstanbul'da oturduğu belli olmasa bile davanın İstanbul mahkemelerinde görülüyor olması, akrabaların bir kısmının İstanbul'da oturduğunu akla getirmektedir. Bu ihtimali kuvvetlendiren başka bir ipucu satılanların menzil, harman yeri, samanlane, anbar, tarla gibi hayatın devamı için zarurî unsurlar olmasıdır. Ayrıca, İstanbul dışında satılan mülk çeşitlerini çoğunlukla menzil, samanlane, ev yeri, harman yeri ve tarlaların oluşturması, gelenlerin köy kökenli olduğuna işaret etmektedir.

Şer'iyeye sicilleri İstanbul dahilinde yapılan alım-satım açısından da önemli bilgiler vermektedir. Satış hüccetlerinde arsa, dükkân, mahzen, kayık, ev eşyası, köle ve benzeri şeylerin satışı bulunmakla birlikte burada örnek olarak sadece menziller incelenmiştir.

Satışla ilgili hüccetlerde satış türleri bey'-i bat, safka-i vahide, bitariki'l-istiglal, bi'l-vefa gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Ayrıca satılanın vakıf olması durumunda bey' kelimesi yerine tasarruf hakkı devredildiği için ferag ve tefviz kelimeleri kullanılır. Ancak gerçek anlamda satışlar baten veya safka-i vahide ile yapılanlardır. Satışlarda bir mülkün ta-

³⁷ M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, Sayı 13 (Eylül 1958), s. 11; Halil İnalçık, "İstanbul", *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Leiden 1978, IV, 240-242. İstanbul'a göç hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

mamı satılabildiği gibi çok küçük bir hissesi de satılabilmektedir. Şerbethane, fırın gibi yerlere genellikle pek çok kimse hissedardır. Ancak menzillerde de hissedarlığa rastlanmaktadır.

Satış hüccetlerinde satılanın yani mebiin İstanbul'da olduğu hüccetlerden İstanbul'daki binaların nitelikleri, mahallelerin refah seviyeleri ve şehrin genel yapısı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Menzil satışlarındaki genel veriler menzilin bulunduğu mahalle, sınırları, nitelikleri ve fiyatıdır. Tesbit olunan verilerle belli bir dönemde yaşanan mekânların nitelikleri anlaşılmaktadır. Bir dönemin insanları ne tip yerlerde yaşıyorlar sorusunun cevabı, kişilerin ve toplumun yapısının, ilişkilerinin tespiti kolaylaştırabilir. Satış hüccetlerinde mebiin bulunduğu mahal, sınırları ve fiyatı³⁸ verildiğinden bunların mahallelere göre tasnifinin yapılabilmesi sosyal seviyelerin tespitine imkân vermektedir. Ayrıca, cariye veya köle azad edenlerin oturduğu mahalleler ile çok odalı ve katlı menzillerin bulunduğu mahalleler tabii olarak ekonomik gücü yüksek olanların yoğunlaştığı yerlerdir. Bu sebeple menzilin nitelikleri için satışlara bakılırken, köle azadı ile ilgili hüccetlerin de değerlendirilmesi gerekir ki aslında bir defterde yer alan farklı hükümlerden mukayeselerle şahısların hayatlarının belli bir dönemi aydınlatılabilir. Satışı yapılan menzilin her hüccette olmasa da detaylı olarak kat, oda sayısı, müştemilâtının kayıtları Osmanlı Dönemi ev tipleri konusundaki çalışmaları yüzyıllara göre çeşitli verilerin mukayeseleri sayesinde daha kesin sonuçlara götürecektir.³⁹

Satış hüccetlerindeki verilerden mebiin sınırlarının tespit edilebilmesi, münferid çalışmalarda çok zaman almakla birlikte ekip çalışmalarında İstanbul'un çok detaylı bir haritasının çıkarılabilmesine imkân verebilir.⁴⁰ Böyle bir çalışmada mescid, cami, pazarlar, resmî binalar esas alınarak yapıların yerleri son derece rahatlıkla tespit olunabilir. Bir tek menzil

³⁸ Evlerin fiyatlarının vergi miktarını azaltmak için düşük gösterilebileceği ihtimal dahilinde görülüyor. (Mehmet İpşirli, "Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir, Kira, Satış)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs-1 Haziran 1998, Bildiriler, İstanbul 1989, s. 191).

³⁹ Suraiya Faroqhi, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler, İstanbul 1988, s. 201-210. Bu makalenin ev satışlarıyla alakalı içerdiği diğer bilgiler dışında son sayfasında satışla ilgili belgelerin kalıpları hakkında bilgi bulunmaktadır.

⁴⁰ Hâlen İstanbul'un dijital haritasının çıkarılması ile alakalı bir proje Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Direktörü Cemal Kafadar tarafından yürütülmektedir.

satışında menzilin dört tarafında bulunan her şeyin belirtilmesi her satışın bir öbek oluşturması sonucunu doğurmaktadır ki bu öbeklerin birleştirilmesi bütüne ulaşmak için yegâne yoldur. Tabii olarak böyle bir genel çalışmanın diğer arşiv belgeleriyle de desteklenmesi gerekmektedir. Mebiin fiyatı ise, mahal ve bizzat mebiin niteliği ile doğrudan ilgili olduğundan birlikte değerlendirilirse, şehrin mahalleleri arasındaki fiyat farklarının,⁴¹ dolayısıyla mahalle standartlarının anlaşılmasını sağlayabilir. Aşağıda sadece Ahi Çelebi Mahkemesi 124 numaralı sicilin menzil satışlarıyla alâkalı hüccetlerinden derlenmiş veriler bulunmaktadır.

⁴¹ Yalnız belgede gösterilen menzil fiyatlarının kesinliği için satış türüne mutlaka dikkat olunmalıdır. Özellikle kesin satış olanlar doğru sonuçlar verebilir. Yani kat'i, baten ve safka-i vahide ibaresi kullanılanlar fiyatların kesin olduğu hüccetlerdir. Bey'-i bi'l-vefa ile satılanlarda temkinli olunmalıdır. Bir de yeri gelmişken ailenin fertleri arasındaki satışlarda da eşya ya da yapı ya da başka satılan bir şey olsun fiyat üzerinde başka yerdeki fiyatlarla karşılaştırmak yararlı olur. Bu tabloda eksik başka bir yön satılan arazinin büyüklüğünün arsa satışlarında net de olsa menzil satışlarında kısmen bilinşidir. Ancak Suriçi bölgesinde kullanılacak arazi miktarlarının aşağı yukarı bilinir olması bir ölçüde bu eksikliği giderir. Menzil satışlarında dikkat edilecek diğer husus menzilin ve içinde yer aldığı arsanın vakıf, mülk olup olmadığıdır. Bilindiği gibi bir çok menzilin arsası herhangi bir vakıftan cüzi bir bedel karşılığında alınmış olabilir, ama bina şahsa âit ve mülktür. Sicillerde evle ilgili verilerin değerlendirmelerde eksik olabilecek tarafları hakkında bir değerlendirme için bkz. Suraiya Faroqhi, *Men of modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press 1987, s. 87.

<i>Yarak</i>	<i>Mahalle</i>	<i>Tahtani</i>	<i>Fevkani</i>	<i>Tabaka-i uyya /Usa/Sigfta</i>	<i>Hariçiyel/ Dahiliye</i>	<i>Toplam oda</i>	<i>Sofa</i>	<i>Dehliz</i>	<i>Mutfak/ Kiler</i>	<i>Hamam/ Banyo</i>	<i>Kenif</i>	<i>Ahur</i>	<i>Avlu</i>	<i>Bahçe</i>	<i>Su kayusu</i>	<i>Mahzen/ Bodrum</i>	<i>Tahtapuz</i>	<i>Fiyat kuruş</i>
1b-1	Yavařca řahin Camii			x		4	2	2	1		1	2	x					1140
6a-2	şeyh Ebulvefa		x			2	2						x		1			270
7a-2	şeyh Ebulvefa		x		x	3	2	2	1	1	2		x	x	1			815
15b-2	Salih Paşa	x				2					1		x		1			205
19a-1	Salih Paşa		x			3		1			1			x	1			235
20a-1	şeyh Ebulvefa		x			2	2						x		1		x	320
22b-2	Sancakdar Hayreddin		x			3	1				1			x				150
29a-1	Molla Hüsrev		x			3	1				1		x		1			200
32b-2	Sekbanbaşı İbrahim Ağa		x		x	5	2	1	2	1	2	1		x	2	1		1180
35a-2	Dülgerzade		x			2	1				1		x				x	208
41b-2	Dülbendci Hüsam			x		5	2	1			1		x		2	1	x	1000
56a-2	Müfti Ali Çelebi		x			3	2		1				x		1			300
64a-2	Molla Hüsrev	x				2	1		1				x		1			400
68a-1	Çukur		x			3	1		1		1		x					230
71b-1	Molla Ařki		x		x	2			1		1	1		x				73
73a-2	Firuz Ağa		x			3	1	1					x					512
73b-2	Atik Ali Paşa		x			3	2							x	2			700
76b-2	Mimar Sinan		x			3	1		1		1		x		1			210
77b-2	Çukur			x		3		1	1		1	1	x		1			460
79a-1	Simkeř		x		x	6	1		1				x	x	1			450
84b-1	Kâtib Muslihiddin		x			1	1		1				x					80
85b-1	Molla Hüsrev		x			1	1		1		1		x					236
87a-2	Hoca Halil Attar		x			2	1		1				x		1			235
89a-1	İbrahim Paşa	x				1	1				1		x		1			40
91a-2	Pirinççi Sinan*			x	x	8	2		2	1		1	x	x	1	x		2300
96b-1	Hoca Hayreddin		x			1	1		1		1		x		1			250

AHI ÇELEBİ MAHKEMESİ 124 NUMARALI DEFTERE GÖRE İSTANBUL'DA BAZI MENZİLLER VE ÖZELLİKLERİ (1724-1725)

100a-1	Cihangir			x		3	1		1					x	1			120
105a-2	El-Hac Sinan**		x		x	6			2	1						x		1600
114b-1	Süleyman Ağa		x			3		1	1		1		x			x		1250
131b-2	Molla Hüsrev			x		3	1				1		x		1			134
134b-2	Seferikoz**		x		x	5	2		2	1	3	1	x		1			1050

* Bu evin vasıfları şöyledir. Hariciyesinde, tabaka-i ulyada iki oda, bir sofa, bir mabeyn odası, bir küçük oda; vustada, bir oda; süflada bir köşk, şadırvan, havuz, bahçe, su mahzeni, ahır, avlu,⁴² dahiliyesinde tabaka-i ulyada iki oda, bir sofa; vüstada, bir oda, kiler, mutfak, hamam, üstü örtülü su yollu yarım masura ma-i leziz.

** Ayrıca cihannümaları vardır.

Sadece 56a-2'de yer alan menzil bey'-i bi'l-vefa diğerlerinin tümü baten ve kat'ı olarak satılmıştır.

⁴² Üstün Alsaç'ın İstanbul Evlerinde “Sıkışık kent yaşamı nedeniyle bu evlerden avlu kalkmış ve onun yerini taşlık almıştır” cümlesinde de yer alan İstanbul evlerinde avlunun olmadığına dair yaygın kanaatin avlu kelimesinin anlamının zaman ve kavram açısından bizzat belgelerde kullanıldığı yerler ve tarihler dikkate alınarak irdelenmesi gerekiyor. (Üstün Alsaç, *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İstanbul 1993, s. 88). Ayrıca burada Türk evi plân tipinin temel unsuru olarak sofa/oda ilişkilerini oba kültürü üzerine kurarak mekân belirlemelerinin yapılması, Türk evinin göçebe kültürünün devamının bir ürünü olduğuna dair geliştirilen söylemin Türk tarihçilerince aşırı vurgulanma sebeplerini Suraiya Faroqhi şöyle izah ediyor: “Sanat tarihçileri, Osmanlı kentlisinin yaşayışında, atalarının göçebe geçmişine bağlanan izleri özellikle vurgulamışlardır. Bazı evlerin biçimi, bahçeli evlerin sevilmesi, eşyanın az olması ve kolay taşınabilir yaygıların kullanılması hep bu doğrultuda yorumlanmıştır.” Kent nüfusunun hareketliliğinden bahsettikten sonra devamla “Osmanlı kentlerinin kentsel niteliğinin küçümsenmesi büyük ölçüde 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış Avrupalı seyyahların yazdıklarından kaynaklanmaktadır. 20. yüzyıla gelene kadar Avrupalıların kafasındaki Osmanlı kent imgesini hep bu yazarların izlenimleri biçimlendirmiştir. ... Türk tarihçilerin Osmanlı kültürünün göçebe geçmişini belki de aşırı derecede vurgulamaları ve Avrupalı seyyahların çoğunun Osmanlı taşra kentlerine karşı ilgisiz kalmaları, Avrupalıların, kentin Osmanlı kültürü içindeki önemini sürekli küçümsemesine yol açmıştır. Oysa daha yakından incelendiğinde bu kültürün herşeye karşın kentle büyük bağlantısı olduğu görülür” (Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 1998, s. 179-181). Ayrıca bkz. Nur Akın, “Osmanlı Döneminde Anadolu Konutuyla Balkan Konutu Arasındaki Ortaklıklar”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul, s. 275. Göçebe çadırının dönüşümü Türk evi ya da mevcut olanın zamanın ihtiyaçlarının kendi içinde ve kendiliğinden üretilen çözümlerle ortaya çıkan ürünler de olabileceği gibi yaklaşımlar bizi, medeniyet kavramının sonu gelmez (gelmemesi de gereken) felsefeye tartışmalar noktasına götürür. Bu konudaki yaklaşımlar ve konut tipolojilerinin etraflıca tartışıldığı (s. 20-33) Ayda Arel'in eserinde, ayrıca Osmanlı evinin Anadolu'daki ve Rumeli'deki örnekleri için derlenmiş oldukça faydalı bir bibliyografya yer almaktadır (*Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir 1982, s. 20). Türk evinin oda ve göçerlik ilişkisi üzerine ayrıca bkz. Tuncer Baykara, “Türk Evi'nin Günümüze Ulaşan Tarihi Esasları”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler, İstanbul 2000, s. 223-228.

Verilerde kolayca ilk göze çarpan şey evlerin iki veya üç katlı olduğudur.⁴³ Belgelerin muhtevasından, devletin menziller dışındaki binaların kargir yapılmasını ısrarla istemesinden⁴⁴ başka eserlerde de belirtildiği gibi dönemin evlerinin ahşap olduğu anlaşılıyor.

Örnek olarak alınan tabloda saray,⁴⁵ yahudhane,⁴⁶ yalı,⁴⁷ mütehhilin odası,⁴⁸ çiftlik⁴⁹ bulunmamakla birlikte bunlar da menzil olarak tavsif olunmaktadır.

⁴³ Osmanlı dönemi belgelerinde geçen konutla alakalı terminoloji ve tarifler için bkz. Nejat Göyünç, "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul, s. 264-268; Ayda Arel, *a.g.e.*, s. 35-54; Zeynep Ertuğ-Saadettin Ökten, "Kültür Açısından Aile-Konut İlişkisi Üzerine Bir Örnek-leme", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, 25-26 Mayıs 1998, İstanbul 2000, s. 251-263; Suraiya Faroqhi, *Men of modest Substance*, Cambridge University Press 1987.

⁴⁴ 1725 Mayısının başında İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağa ve Hassa Mimarbaşısına hitaben yazılan hükümde İstanbul'daki menzillerin dışında akar cinsinden han, dükkân, mahzen, bekâr odası ve sairenin sahiplerinin kargir bina yaptıkları hâlde yangın çıktığında söndürülmesinin kolaylığı, halbuki ahşap olduğunda ateşe dayanıklı olmadığından yangının büyüyerek yayıldığı açık olduğundan, bu nevi binaların gerek daha önceki gerekse şimdiki yangınlarda hasar görmüş olanlarının tekrar yapılması istendiğinde veya eski bir bina bozulup yeniden yapılması gerektiğinde bunların tamamen kargir yapılması ve kargir yapmayan neccar kalfaları ve kârhanecilerin ibret için kürege konulması isteniyor (İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 93b-1).

⁴⁵ İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 19b-3, "saray tabir olunur kebir mülk menzilin" ibaresi kullanılan bu hüccetteki sicil Bâb Mahkemesi, nr. 135, vr. 16a-2'de Salacak mahallesinde tavsif olunan menzille aynıdır.

⁴⁶ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 6b-1, 13 Nisan 1725 (29 B 1137); *A.g.d.*, vr. 41b-3. Hasköy, Pîrîpaşa Mahallesiindeki bir yahudhanenin tavsifi "fevkanî ve tahtanî altı oda, iki sofa, iki matbah, bir tahtapuş, bir berber dükkânı ve su kuyusunu havi yahudhane denilen mülk menzil".

⁴⁷ İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 30b-2, 27 Nisan 1725 (13 Ş 1137); vr. 34b-4, 1 Mayıs 1725 (17 Ş 1137), Bu varakta da yalı denilen menzil, vr. 19a-1'de Eyüp, Şah Sultan Mahallesiinde satışı yapılan yalı ile aynıdır. Ayrıca burada yalı mimarisinin 16. yüzyılda gayr-i müslim gruplar tarafından etnik kimlik göstergesi olarak görünmesine dair bir görüşten bahsetmek gerekmektedir (Kevser İnci Ertürk, "The Traditional Turkish House Types in Anatolia", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 165). Bu bilginin kesinleşmesi 16. asır sicillerinin taranmasına ihtiyaç gösteriyor. Ama şimdilik en azından 17. asırda tutulan sicillerde bir çok müslim yalı sahibinin var olduğu söylenebilir.

⁴⁸ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 13a-2, 25 Nisan 1725 (11 Ş 1137); İŞS, *İstanbul Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 9a-2, 24 Mart 1725 (9 B 1137), Derviş Ali Mahallesiinde, merhume Şerife Hanım vakfından icareteynli Navluncu odaları denilen mütehhilin odalarından bir menzilin yarı hissesinin satışı yapılmıştır ki burada da menzil tabiri geçmektedir.

Ayrıca, özellikle İstanbul Bâb Mahkemesi defterlerinde yer alan satışlarda geçen menziller, muhtemelen bu mahkemenin Suriçi'nin devlet merkezine yakın bir bölgesinde oluşu ve davaların rahat görülmesi ve burada da ekonomik seviyesi yüksek kimselerin bulunuşu sebebiyle hem oldukça büyük ve hem de daha fiyatlıdır.⁵⁰ Nitekim alım-satım yapanlar arasında yüksek rütbeli devlet görevlileri de bulunmaktadır.⁵¹ Teferruatlı tarifleri olan bu menzillerden yalı, yahudhane ve diğerlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

Beğceğiz mahallesindeki bir menzil:⁵² Arsasının üç yüz zira'ı Beğceğiz mescidi vakfına 150 akça, kalanı Aziz Mahmud Hüdayi'nin Üsküdar'daki türbesi vakfına 720 akça senelik mukataalı vakıf ve ebniyesi mülk olup, bir taraftan bazen tarik-i has ve bazen merhum şeyhülislam Debbâğ-zade'nin birader-zadesi müderris Mehmed Salih Efendinin oturduğu Bektaş Efendi menzili, bir taraftan bazen Beğceğiz mescidi, bazen tarik-i has, bir taraftan bazen Câbî Osman Efendi menzili, bazen Akbıyık Mehmed Efendi menzili ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud hariciyede *tabaka-i ulyâda* üç oda, iki sofa, divanhane, abdesthane, bir mabeyn odası, dehliz, *tabaka-i vustada* yedi oda, kenif, *süflada* bir tahta oda ve iki ahır, iki su kuyusu, matbah, samanlık, muhtıb (odunluk), bahçe, iki maslak, avlu; dahiliyesinde *fevkanî* sekiz oda, sofa, büyük dehliz, abdesthane, kenif, *tahtani* iki kiler, matbah, muhtıb, kenif, kargir mahzen, iki halvetli hamam, kargir camekân, hamam yakınında bir sofa, havuz, bir oda, bir camlı sofa, iki su kuyusu, kenif, avlu, meyveli ve meyvesiz ağaçları müstemil menzil.

Üsküdar, Salacak mahallesinde saray denilen menzil:⁵³ Dört tarafı Hatice Sultan sarayı, deniz, Hammamî İsmail Ağa odaları ve tarik-i âm ile

⁴⁹ İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 11b-2. Eyüp, Terkos nahiyesi, Veli Yunus köyündeki dahiliye ve hariciyesinde büyü-ü adide, samanlane, anbar, matbah, ahır ve bahçeyi havi bir çiftlik satılmıştır ki burada da aynen çiftlik tabir olunan menzil ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca; çiftlik denilen mülk menzil için bkz., İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 39a-2.

⁵⁰ Faroqhi, Anadolu'da (Ankara/Kayseri) evlerin tiplerine göre fiyatlarını tesbit etmiştir (*Men of modest Substance*, s. 125-135).

⁵¹ Meselâ Eyüp Şah Sultan mahallesindeki yalının kendi üzerlerindeki hisselerini annelerine satanlar, Ser-etıbbâ-i hassa merhum Nuh Efendinin oğlu ve Halep valisi Ali Paşa ile kardeşi eski İzmir kadısı Evliya Yusuf Efendidir. Safiye Hatunun tüm hisseleri kendi üzerine aldıktan sonra yalını satışıyla alâkalı bilgiler için bkz. *Bâb Mahkemesi*, nr.135, vr. 14a-1, 19a-1, 34b-4).

⁵² İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 4a-1, 24 Şubat-6 Mart 1725 (Evasıt-ı C 1137).

⁵³ *A.g.d.*, vr. 16a-2, 5 Nisan 1725 (21 B 1137).

mahdud, hariciye ve dahiliyede fevkanî ve tahtani büyü-tü adide, iki hamam, meyveli-meyvesiz ağaçlar bulunan üç bahçe, büyük bir ahır ve üstü örtülü su yollu bir masura ma-i lezizi bulunan menzil.

Eyüp, Şah Sultan mahallesinde yalı:⁵⁴ Arsasının bir miktarı Eyüp Ensarî vakfına senede yüz yirmi akça mukataa-i kadimeli, kalan arsa ve ebniyesi mülk, bir taraftan Şah Sultan camii, bir taraftan Hüsrev-zade mülkü, bir taraftan leb-i derya, bir taraftan tarik-i am ile mahdud, hariciyesinde *ulyâda* dört oda, bir mabeyn odası, iki sofa, dehliz, kenif, *vustâda* altı oda, dehliz, kenif, *süflada* bir matbah, bir büyük ahır, avlu, dahiliyesinde deniz tarafında altı oda, üç sofa, havuz ve şadırvanlı iki büyük divanhane, kenif, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe, bir köşk, hariciye tarafında dört adet fevkanî oda, bir sofa, iki camekân, iki halvetli hamam, bir kiler, bir büyük matbah, kenif, üstü örtülü su yollu dört masura ma-i lezizi muhtevi yalı tabir olunur menzil.

Balıkpazarı kapısı dışında yahudhane:⁵⁵ Arsası Ayasofya-i kebir vakfından mukataalı, ebniyesi mülk, bir tarafı aynı vakfa ait yahudhane, bir tarafı yine aynı vakıftan Emetullah Hatun tasarrufundaki odalar, bir tarafı leb-i derya, bir tarafı tarik-i âm ile mahdud tahtanî üç oda, dört duhanî mahzen ve altı dükkanı müstemil yahudhane.

Hasköy, El-Hac Şaban Mahallesindeki diğer bir yahudhane denilen menzil:⁵⁶ Gani-zade bahçesi diye bilinen tûlen (uzunluk) 23 arzen (en) 20 ziradan 420 zira arsa üzerine bina olunmuş tahtanî dört oda, bir selâmlık sofası, bir matbah, çocuk eğitilen bir oda (ta'lim-i şıbyân olunacak bir oda), tahminen 90 zira meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe, iki sarnıç, bir berber dükkanı, bir attar dükkanı, taş duvarlı üç mahzen, menzilin dahilinde kazılarak çıkarılmış iki masura suyu havi yahudhane denilen menzil.

Ayrıca menzil satışıyla alâkalı hüccetlerde, menzilin arsasının veya binasının vakıf veya mülk olduğu ve tasarruf şekli hakkında da bilgiler verilmektedir.⁵⁷

⁵⁴ *A.g.d.*, vr. 19a-1, 2 Nisan 1725 (18 B 1137), Yalının ayrıca kayıkhanesi bulunmaktadır.

⁵⁵ *A.g.d.*, vr. 30b-2, 27 Nisan 1725 (13 Ş 1137).

⁵⁶ İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 125, vr. 6b-1, 13 Nisan 1725 (29 B 1137).

⁵⁷ Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müstemilat, Tamir, Kira, Satış)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs-1 Haziran 1998 Bildiriler, İstanbul 1989, s. 183-196.

Bunun dışında da satışla alâkalı hüccetlerden pek çok çıkarımlarda bulunabilir. Meselâ; dönemlere göre kullanılan ev eşyaları, iş aletleri gibi.

Sicillerde sıkça geçen bir konu da borç-alacak davalarıdır. Bu davaların bir çoğunun neticede bir alım satım ihtilâfından kaynaklandığı veya gelecekte ihtilaf vuku bulacağı endişesiyle mahkemeyi noter gibi kullanarak tescil ettirildiği düşünülürse bunları da satış davaları kapsamında değerlendirmek mümkündür. Böylece alım-satım yapılan şeyin miktar ve cinsi hususunda veri sayısı bir hayli artacaktır.

Bir hüküm gerektirmeyen ve borçlu ile alacaklının aralarındaki alış-verişi muhtemel bir anlaşmazlıkta delil olmak için sicile kaydettirdikleri alacak davaları bulunduğu gibi (ki burada mahkeme noterin fonksiyonunu icra eder) hükümle sonuçlanan alacak davalarına da sıkça rastlanmaktadır. Çoğu alacak davaları, genel olarak aşağıdaki kısımlardan biriyle karara bağlanmaktadır ki bunlar aşağı yukarı her devir için geçerlidir.

1. Borçlunun dava açıldığında borcunu kendiliğinden ikrarı ile borcu ödemeye tenbih olunması,
2. Borçlunun borcunu inkârı ve alacaklının şahitlerle davasını ispatı üzerine borçlunun borcunu ödemeye tenbih olunması,
3. Borçlunun inkârı ve alacaklının ispattan aciz kalması durumunda, alacaklının delilsiz dava açmaktan men olunması,
4. Borçlunun inkârı ve alacaklının ispattan aciz kalması ile aralarında anlaşarak belli bir bedel karşılığında sulh olmaları,
5. Borçlu olduğu iddia olunanın borcu olmadığını ispatı ile davacının davasından men olunması,
6. Davacının davasını Divan'a arzı ve sadaretin buyrulduyuyla davanın mahkemece yeniden araştırılarak kararın sadarete arz olunması,
7. Borçlunun borcu ikrarı ve iki tarafın rızası ile borcun tecili ve taksite bağlanması,
8. Alacaklının alacağının tamamını ya da bir kısmını almayarak borçlunun zimmetini ibra etmesi,
9. Alacaklının alacağının tamamını aldığına dair borçlunun zimmetini ibrası,
10. Borçlunun borcunu malıyla takas etmesi,
11. Davanın kanunî olmaması sebebiyle dinlenmemesi.

Alacak davalarından kişiler arasındaki ihtilâf konularını, ilişkilerin türünü, devrin ticarî hayatını tespit mümkündür. Esnaf arasındaki alım-satımlarda paranın zamanında ödenmemesi, malın teslim edilmemesi, borç alınan paranın ödenmemesi gibi konular yanında özel bazı alacak davaları da görülmektedir. Bunların enteresan olanlarından bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

Kariye mahallesinde oturan Ayşe isimli kadın, kocasının kendisi evde yokken evdeki eşyalardan bazılarını sattığı ve parayı harcadığından şikâyet etmektedir. Dava sonunda kocaya eşyaların bedeli olan paranın ödenmesi tenbih olunmuştur.⁵⁸

Diğer bir örnekteki olay Silivri'de geçmektedir. Ali Bey mahallesinde oturan Safiye Hatun, Osman ile evlidir. Osman'ın vefatıyla kendisi ve çocuklarına Silivri'de bir han kalır. Ayrıca Osman'dan bir oğlu ve bir kızı bulunmaktadır. Safiye daha sonra es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi ile evlenir. Ancak Mehmed Efendi Safiye Hatunu sicil tarihinden üç sene önce boşar. Safiye'nin Mehmed Efendiden de bu tarihte dört yaşlarında olması muhtemel bir oğlu bulunmaktadır. Mehmed Efendi boşandıktan sonra da Safiye'ye ve önceki çocuklara ait olan hanın gelirini hâlâ kendisi almaktadır. Safiye bu gelirin kendilerine ait olduğunu söyler ve belli bir bedel karşılığında sulh olur.⁵⁹ Bu iki hüccetten bir ailenin yaklaşık on beş yıllık hikâyesi genel hatlarıyla öğreniliyor.

Yine böyle bir sicilden Derviş Seyfi isimli bir kölenin firar ettiği ve ticaret yaparak zenginleşip, Yafa'da bir hamam ve bahçe edindiği ve ticaret üzere bulunduğu Kudüs'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁰

Sonuç olarak, bu makaleye esas olan miras ve satış hususundaki konular dışında, boşanma davalarında boşanma çeşitlerini, sebeplerini, mehir miktarlarını, mehrin ve nafakanın durumuna göre ailenin ekonomik yapısını, kadının hamile olması ya da süt çocuğunun bulunduğu durumlarda erken boşanmaları, karı-koca arasındaki alım-satım, kavga, dayak, şikâyet, hibe ve benzeri diğer ilişkileri; nafaka, icar-isticar davalarında çocuğun durumunu; ameliyata ve tedaviye rıza ile ilgili olanlarda hastalıkların türlerini, cerrahların kimler olduğunu; vasiyet ve vakfiyeler-

⁵⁸ *A.g.d.*, vr. 79a-2, 23 Ağustos 1725 (13 Z 1137).

⁵⁹ İŞS, *Bâb Mahkemesi*, nr. 135, vr. 39b-1, 2, 6 Mayıs 1725 (22 Ş 1137).

⁶⁰ *A.g.d.*, vr. 13b-2, 2 Nisan 1725 (18 B 1137).

den toplumsal ahlâk değerlerini; kölelerle ilgili davalardan kölenin toplumdaki yeri, fiyatları, kökenleri, firarları, varislikleri ve hayat hikâyelerini; sulh davalarında yaralama, katil, alacak, gasp, hırsızlık gibi suçları sicillerden tespit etmek mümkündür.

Ayrıca sicillerde, ekonomi, sanat tarihi, sosyal tarih, antropometri ve toponimi gibi hemen tüm toplum/sosyal bilimlerin gereksinim duyduğu istatistiklere imkân verebilen oldukça geniş bir veri tabanının mevcut olduğu ve bu malzemenin indekslerinin yapılması veya hiç olmazsa konu başlıklarının belirlenmesinin⁶¹ Osmanlı döneminin sosyal ve kültürel yapısı hakkında daha net ve olabildiğince objektif tavırlar alınmasına imkân vereceği görülmektedir.⁶² Özellikle arşiv belgelerine dayanılarak elde edilen bu sonuçlar tarihin zihinde yeniden inşasında yorumların mümkün olduğunca daha ortak bir temele oturmasını sağlayabilir ve yeni bir paradigma oluşumunda net bilgiler olarak kullanılabilir. Ancak bütün bunlar veri tabanı genişliğine doğrudan bağlıdır. Meselâ bu yazıda İstanbul Suriçi bölgesinde çekirdek aile yapısının hâkim olduğu verisini, mekân ve zaman genişletmeleriyle teyit etmek gerekir ki aynı şey sosyal ve fizikî mobilitenin yönlerinin belirlenmesi için de gereklidir. Elbette tarihî verilerin salt istatistikî sonuçlarının tek başına yeterli olmayacağı açıktır ve tarih araştırma ve yazıcılığının diğer metod ve kaynaklarıyla birlikteliği zorunludur.

⁶¹ Azımsanmayacak sayıda defterin kenarlarında konu başlıklarının zaten var olduğu gözönüne alındığında yapılacak işin bir kısmının çok kısa sürelerde gerçekleşeceği ve kenarlarda konu başlığı olmayan çeşitlerde ise siciller konusunda tecrübe sahibi birinin kolayca farkederek uygun başlığı vermesinin mümkün olduğu aşikardır. Bunun en büyük faydası sadece İstanbul'a ait onbin defter olduğu düşünülürse daha iyi anlaşılır. Meselâ narhla ilgili bir bilgi için binlerce muhalaa, bey ve sair konuların taranmasının gerekmediğini varsaymak bile çalışmaların ne denli genişleyeceğini gösterir.

⁶² Burada, başlangıcında Halil İnalçık'ın da olduğu, Nurhan Atasoy, Cemal Kafadar, Gülru Necipoğlu, Ahmet Evin ve Zeynep Tarım Ertuğ'un oluşturduğu bir ekip tarafından yürütülen "İstanbul Tarihine Göre Şer'iyye Sicilleri Projesi"nin bu fonksiyonu sistemli bir şekilde yerine getirmeyi üstlendiği ve yayınlarının artışına paralel olarak verilere ulaşmanın kolaylığının yeni araştırmalara büyük katkılar sağlayacağı belirtilmelidir.

“A STATISTICAL ANALYSIS ON THE INHERITANCE AND SALE CASES IN ISTANBUL COURT
RECORDS IN THE 18TH CENTURY”

Abstract

Ottoman Court Records are one of the most important first hand sources of the Ottoman Social and Cultural History. They hold enough database and are to meet most of the expectations of any scholars from different disciplines, social historians, architectural historians, urban historians, and anthropologists etc.

Construction of a social history narrative needs also statistics. Otherwise history narrative does not reach general explanations. Therefore this article intends to find an answer to these questions. What kind of information can be extracted from the court records and how can they link each other from different descriptions of events.

In this study only three sijils dated 1724 ot 1725 were chosen from the Istanbul Ahi Celebi and the Bab Mahkame (court) at the Istanbul Muftuluk Archive with the Istanbul Surici region. Among all court records the lists of inheritance and sales were looked into in order to reach general explanations and tables prepared accordingly.

Keywords

Ottoman Court Records, history narrative, Ottoman house, trial, inheritance, sale, Ottoman social structure

